

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ МІСЬКИХ ГРОМАД

І. А. Мейжис, Ю. В. Татенко, м. Миколаїв

Узагальнено концепції вивчення соціального капіталу. Розглянуто стратегію і тактику нарощування соціального капіталу в тоталітарній і демократичній державах. Представлено схему взаємозв'язків елементів соціальної структури, які впливають на створення соціального капіталу в міських громадах.

Ключові слова: соціальний капітал, міська громада, концепція вивчення, довіра.

Обобщены концепции изучения социального капитала. Рассмотрены стратегия и тактика наращивания социального капитала в тоталитарном и демократическом государствах. Представлена схема взаимосвязей элементов социальной структуры, которые влияют на создание социального капитала в городских общинах.

Ключевые слова: социальный капитал, городская община, концепция изучения, доверие.

Concepts of social capital research are revealed and summarized in the article. Strategies and tactics of building of social capital in a totalitarian and democratic states are considered. The article presents a scheme of arrangement of the elements of social structures that influence the creation of social capital in urban communities.

Key words: social capital, urban community, the concept of learning, trust.

З-поміж *проблем*, які стоять перед сучасною Україною, до найважливіших належить об'єднання суспільства та подолання його розколу. Найчастіше як засіб об'єднання пропонують створення національної ідеї. Але в суспільстві, де згідно з результатами численних соціологічних та соціально-психологічних досліджень панує недовіра, жодна ідея не буде мати успіху. Потрібні такі соціальні технології, які сприяли б спочатку поступовому нарощуванню рівня довіри в суспільстві. Однією з таких технологій може стати розвиток соціального капіталу міських громад. Поняття соціального капіталу є порівняно новим у вітчизняній науці, а тому емпіричним дослідженням мають передувати теоретичні, що дало б змогу накреслити програму дій.

Хоч частково вирішити проблему браку теоретичних досліджень у цій царині і є *метою* нашого дослідження.

Інститут соціології НАНУ з 1991 р. проводить моніторингові дослідження соціального капіталу, фіксуючи з року в рік низький рівень упевненості (confidence) людей у діяльності соціальних інститутів

[1]. Порівняльні європейські дослідження показують, що у всіх пост-тоталітарних європейських державах спостерігається також і низький рівень довіри (trust) у міжособових відносинах, що висуває на перший план цінності безпеки [2]. І це не видається дивним, тому що в тоталітарному суспільстві їй не може бути значного соціального капіталу, який базувався б на міжособовій довірі. Тут ми спираємося на думку Р. Патнема, який ще на початку 1990-х років довів, удавшись до порівняльного дослідження Північної і Південної Італії, що тривале функціонування жорсткої вертикалі влади на Півдні призвело до роз'єднаності людей, нездатності об'єднуватися для реалізації своїх життєво важливих завдань [3]. Це, урешті-решт, спричинюється не тільки до неформованості громадянського суспільства, а й до важкого економічного становища більшої частини населення та корупції в усіх ешелонах влади. Тому більшість суспільствознавців вважають, що нарощування соціального капіталу в країні сприяло б оздоровленню її економіки, політичного і соціального життя.

Дві різні назви *довіри* в англійській мові вже дають підстави для запитання, що саме стане предметом нашого дослідження при вивченні соціального капіталу міських громад. На соціально-психологічному рівні зрозуміло, що без подолання недовіри людей одне до одного не з'явиться і довіра до влади. Крім того, у науці склалися різні концепції соціального капіталу, а звідси і різне розуміння цього поняття. Ще однією теоретичною проблемою вивчення соціального капіталу є відмінність підходів до стратегії і тактики нарощування соціального капіталу в тоталітарних і демократичних країнах. Усе це потребує ретельного вивчення, щоб точніше визначити власне мету дослідження, більш чітко окреслити напрями роботи в міських громадах.

Три концепції у вивченні соціального капіталу. Протягом останніх двох десятиліть проблему соціального капіталу обговорювали досить інтенсивно, у тому числі у вітчизняній періодиці. Здавалося, ніщо не пройшло повз увагу соціологів, психологів, економістів і політологів, які кожен під своїм кутом зору вивчали це явище. На сьогодні склалися як мінімум три концепції в розумінні значимості соціального капіталу.

Перша пов'язана з ім'ям французького соціолога П'єра Бурдьє. У статті "Форми капіталу" він виділяє такі компоненти соціального капіталу, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра. Дослідник підкреслює, що знайомства, репутація (визнання) і зв'язки дають людині можливість користуватися кредитом (довірою). Аналізуючи обставини власного життєвого шляху та просування соціальними сходами до кіл французької наукової еліти, Бурдьє, син селянина з Беарну, створює спочатку особливе поняття "символічний капітал", а потім розгортає його як "соціальний капітал *особистості*". Такий капітал, як належить до інтелектуальних або аристократичних кіл від народження,

отримання якісної освіти, набуття культурних навичок, зв'язки з впливовими людьми і т. ін., створює соціальний капітал особистості [4].

Друга концепція пов'язана переважно з американською соціологією. Її автор – соціолог і економіст Джеймс Коулмен. У цій концепції соціальний капітал означає високий рівень консолідованості спільноти, довіру між людьми і чесність взаємодії. Такий соціальний капітал сприяє економічному зростанню всередині спільноти. Статтю Коулмена “Капітал людський і соціальний” [5] розглянуто в цілому ряді публікацій, у тому числі й одного з авторів [6]. На наш погляд, цілком природно, що сучасне розуміння поняття “соціальний капітал” народилося в США, оскільки саме в цій країні він став чинником успішного розвитку суспільства. Свідчення цього ми знаходимо у вражаючому описі соціального життя міських громад першої половини XIX ст., яке нам залишив Алексіс де Токвіль. Він виявив абсолютно відмінний від європейського рівень соціальної культури американців [7]. Сьогодні книга Токвіля – головне свідчення очевидця витоків і американської демократії, і високого рівня *соціального капіталу великих міст США*, які саме й досліджував Дж. Коулмен.

Третя концепція в дослідженні даного феномена, сформульована політологом Робертом Патнемом, – це вплив соціального капіталу на соціально-економічне становище країни і спільноти. На формування наукових поглядів Патнема значною мірою вплинули особистий 20-річний досвід порівняльного дослідження соціального й політичного життя Північної і Південної Італії, а також ті глибокі відмінності, які існують у громадах Півночі і мафіозних кланах Півдня [3]. Спочатку Патнем назвав виявлені відмінності почуттям громадянськості, а після знайомства з роботами Коулмена застосував для досліджуваного явища поняття соціального капіталу. Пізніше у своєму популярному творі “Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки” (1997) Р. Патнем переконливо довів, що у другій половині XX ст. багато аспектів колишніх форм соціального життя США значно скоротилися. Свою статтю він назвав так тому, що в період з 1980 до 1993 роки командна гра в боулінг скоротилася на 40 %, тоді як одиночний боулінг виріс на 10 % [8]. Патнем стверджує, що це лише одна з ознак більш загальної тривожної тенденції по всій країні. Люди менше стали брати участь у громадських об'єднаннях, активність виборців знизилася також, як і відвідування церков, членство в профспілках, участь у волонтерській діяльності. Зниження рівня неформальної соціальної взаємодії, на його думку, становить небезпеку для суспільства. Занепад соціального капіталу проявляється в усьому: ослабленні зв'язків між членами сім'ї, друзями і сусідами; скороченні участі в різних організаціях, включаючи церкву, місцеві збори, політичні партії та дозвілєві об'єднання.

На думку Патнема, соціальний капітал, власне, означає взаємодію, що супроводжується спілкуванням і наданням взаємних послуг. Згідно з теорією Патнема здорове громадянське суспільство є запорукою економічного і культурного процвітання. Основою тут виступають взаємна повага людей, довіра і громадянськість, тобто почуття, які просто не мають шансів з'явитися в суспільстві, де людина тільки “гвинтик у великій машині”. І навіть коли тоталітаризму більше немає, взаємна повага і довіра автоматично з'явитися не можуть. Патнем виявив причини посилення цієї громадської недуги, зазначивши чотири основні чинники для США:

- подовження робочого дня і зростаючий брак часу і грошей означають, що у людей залишається все менше часу одне на одного;
- нестримне зростання передмість змушує людей селитися далеко від родичів і друзів, що утруднює міжособові контакти;
- телебачення та інші електронні ЗМК поглинають увесь час, залишаючи його все менше на активні заняття, дозвілля і відпочинок, на добровольчу діяльність;
- “генераційні” зрушення від “громадянської свідомості” покоління Другої світової війни до “егоїзму і гедонізму” наступних поколінь [8].

Але, можливо, форми соціального капіталу просто змінюються і їх слід шукати в змінених формах соціального життя? Адже колосальний успіх, у тому числі й комерційний, таких соціальних мереж, як, наприклад, Facebook, підтверджує незмінне прагнення людей до спілкування і взаємодії.

Саме до такого висновку прийшов інший американський дослідник Р. Флорід. Сучасні американці прагнуть вирватися з надто тісних спільнот, щоб це не заважало їм бути самими собою і жити власним життям. Люди висловлювалися проти того, щоб друзі й сусіди спостерігали за їхнім життям через паркан, їм хотілося того, що Флорід назвав квазіанонімністю, тобто опитані респонденти віддавали перевагу слабким соціальним зв'язкам перед сильними [9]. Це говорить про те, що в міру зростання комфорту повсякденного життя люди все менше уваги приділяють налагодженню зв'язків з оточуючими, які були їм так необхідні в минулому. Так, у спільнотах, орієнтованих на створення інновацій, згідно з дослідженнями Флоріда у Силіконовій долині, соціальний капітал має досить низький рівень. Тоді ж було виявлено новий аспект соціального капіталу – *креативний капітал*, який у місцях інтенсивного розвитку нових технологій набуває найбільш високих значень. Отож Флорід порушив серйозні питання, що стосуються самої суті суспільства. Спосіб життя, що сприймається як специфічно американський – тісні зв'язки в сім'ях і між друзями, близькі відносини між сусідами, громадянські об'єднання, динамічна виборна політика, сильні релігійні інститути й опора на громадянське

лідерство, поступово відходить і змінюється чимось новим. Більше того, те життя, яке хотів би повернути Патнем, уже не є джерелом ефективності економіки, зростання населення, технологічних інновацій і доходів. Методи суспільства для забезпечення економічного зростання назвали трансформації.

Можна погодитися з Флорідом. Але слід врахувати й таке: Європа – це не Америка, а вже тим більше не Америка наша Україна. І те, що в соціальних процесах США вже зникає, замінюючись новими формами соціальності, у посттоталітарних державах ще навіть не з'являлося. Це повною мірою стосується і соціального капіталу, який у наших умовах може сприяти і економічному процвітання, і нормалізації життя суспільства. У зв'язку із цим постає ціла низка питань щодо визначення завдань емпіричного дослідження:

1. За яких умов соціальний капітал відіграє безумовно позитивну роль у соціальному та економічному житті міських громад?
2. Для яких саме верств населення він має найбільше значення?
3. Які можливості та способи впливу на його розвиток існують в умовах посттоталітарної України?

Неважко передбачити, що він менш за все потрібний успішним і багатим, тим, що творять свій креативний капітал. Але для країни, де абсолютна більшість населення, і молоді і старі, перебуває в нужденному становищі, питання повинно ставитись іншим чином: чи сприятиме соціальний капітал громади покращенню особистого та соціального життя в містах? Саме це й треба перевіряти у конкретному соціологічному дослідженні.

Стратегія і тактика нарощування соціального капіталу.

Протягом ХХ ст. в житті людства відбулися величезні зміни, пов'язані із зростанням науки і технологій та поступовою урбанізацією, коли понад 90 % населення розвинених країн проживає в містах. Усі ці зміни торкнулися і України. Ті 80 % населення країни, які на початку ХХ ст. жили в селах, виробляючи продукти харчування, протягом минулого століття поступово переселилися в міста. Цей процес усе ще триває, але вже у своїй завершальній стадії. Крім того, відбулися глибокі зміни і в промисловому виробництві, автоматизація й робототехніка привели до різкого скорочення традиційних робочих місць і безпрецедентного зростання сфери обслуговування, спочатку в США, а потім і в Західній Європі. Саме технологічне відставання, що спричинило відставання соціальне, стало головним чинником розпаду СРСР, а в результаті призвело і до глибокої економічної кризи. Люди відчули себе непотрібними в сучасному житті, вони не бачили виходу із ситуації, з гіркотою згадуючи період індустріалізації, коли зайнятість сягала 100 %. Глибока соціально-економічна криза 1980 – 1990-х років супроводжувалася розпадом того соціального капіталу, який був накопичений за радянських часів.

Соціальний капітал радянського часу, на жаль, ще не став предметом наукового аналізу, але те, що він у суспільстві існував, а його рівень був досить високим, не викликає жодних сумнівів у людей, які жили в ті часи. А проте важливо розрізнити *стратегію і тактику* накопичення соціального капіталу в тоталітарній і демократичній державах.

Стратегія творення соціального капіталу в СРСР спиралася передусім на ідеологію, де центральне місце посідала ідея унікальності обраного шляху до комунізму у ворожому капіталістичному оточенні. Ця ідея, якій слугувала вся пропагандистська машина, згуртовувала народ не гірше американського протестантизму XVI – XVII століть. Кожен віруючий у “комуністичний рай” повинен був протистояти ворогам у своїй боротьбі за світле майбутнє для всього людства. Думка невігадлива, але дійова, заснована на давньому інстинктивному почутті “ми” і “вони”. Власне, ідеї про перевагу арійської раси в нацистській Німеччині і велич спадкоємців Римської імперії у фашистській Італії також були способом забезпечити згуртованість нації і наростити соціальний капітал суспільства. Цій меті служили всі пропагандистські машини всіх тоталітарних держав, її будували на довірі до особи керівника держави та пропонованому ним курсу. У соціальному житті авторитарних і тоталітарних держав, безсумнівно, ідеться про більшу довіру у взаєминах “своїх” людей, а великий поліцейський апарат, проводячи зачистки і знищуючи інакомислення, тримає уцілілих у переконанні, що вони “правильні” люди і можуть довіряти перш за все вищому керівництву й більш обережно – іншим людям. Істотна різниця між нацистською і комуністичною ідеологіями полягає в тому, що нацизм передбачав знищення расово неповноцінних людей, а комунізм закликав знищувати тільки багатих і “класово чужих”. Саме тому комуністичні ідеї і продемонстрували більшу живучість, хоча тактичні прийоми сталінської епохи підлягають однозначному осудові.

Тактика накопичення соціального капіталу радянської епохи також мала своєрідний характер. Були не тільки “зачистки” і збори, де засуджували окремих людей та їхні погляди; держава усіяло стимулювала (у тому числі і в наказовому порядку) усі види безоплатної, так званої громадської, роботи. Пропагувалися і заохочувалися форми “добровільно-примусових” суботників і недільників з прибирання міських територій, висаджування дерев, виконання чорнової роботи на споруджуваних об’єктах. Наприклад, жінки-інженери мили підлоги в робочих приміщеннях в обмін на години відгулів, які жартома називали “половые часы”.

Сучасна стратегія і тактика накопичення соціального капіталу в демократичній країні має інший характер. Вона заснована на ідеї держави загального блага (wellfairstate), в якій усі верстви населення не повинні почуватися обділеними. У США склалася своєрідна практика,

коли багаті громадяни вже друге століття поспіль створюють фонди для фінансування соціально значущих проектів. Згадаймо широковідомий приклад Б. Гейтса, який не залишає своїм дітям у спадок величезний капітал, а щорічно витрачає 28 млрд доларів на різні соціальні проекти. Крім того, у демократичних країнах численні ініціативні групи успішно збирають пожертви для соціальних проектів. Нарешті, у Європі, починаючи з канцлера Німеччини Бісмарка, державна влада виділяє кошти на фінансову підтримку соціальних проектів. Так, наприклад, унікальне становище склалося у Фінляндії. Це єдина країна світу, де ігровий бізнес контролюється державою, а доходи від нього йдуть на фінансування проектів Третього сектору¹. А тому фіни довіряють рекламі ігрових автоматів “Фіни ніколи не програють”. Така увага і турбота державної влади визначили досить швидкий розвиток Третього сектору, особливо у другій половині ХХ ст.

Перспективи розвитку соціального капіталу України. Що ж стосується нашої країни, то одним із найбільш негативних наслідків практики накопичення соціального капіталу радянського періоду стала тверда переконаність, що добровільна робота має бути абсолютно безоплатною, тож не повинна оплачуватися або заохочуватися. Більше того, на побутовому рівні утвердилося переконання, що таку роботу виконують безоплатно. Ця небезпечна для розвитку соціального капіталу омана прижилася у свідомості наших громадян (ця теза також потребує емпіричного підтвердження). У результаті добровільна робота *системно* не планується і не передбачає спеціального фінансування з державного та муніципального бюджетів, а керівники не виявляють до неї належної зацікавленості. І навіть у тих випадках, коли Закон передбачає фінансування громадської роботи, наприклад студентів у вищій школі у розмірі 1 % від загального бюджету ВНЗ, ректори університетів і далі контролюють процес використання коштів, а частіше взагалі не дають можливості студентському самоврядуванню самостійно витрачати їх. Це свідчить про те, що навіть законодавчі акти не діють, тому що в надрах самосвідомості досі живуть соціальні настановлення попередньої доби. І це теж потребує спеціального дослідження.

Разом з тим існують сфери соціального життя, які вимагають саме волонтерської роботи. Це різноманітні види соціальної роботи з дітьми, інвалідами, молоддю, старшими віковими категоріями населення. Це величезна робота з благоустрою наших міст, прилеглих до

¹ Третій сектор – це громадські організації (об’єднання громадян), які надають допомогу в соціально важливих сферах: освіти, підтримці здорового способу життя, соціальній роботі з тими верствами населення, які потребують особливої уваги. Організації Третього сектору, недержавні і неприбуткові, сприяють поліпшенню життя тих, хто не може з якихось причин самостійно домогтися позитивного результату для себе і своєї сім’ї.

будинків територій, приведення у належний стан під'їздів і підвалів, які вимагають зусиль не так комунальних служб, як співвласників будинків. Більше того, без участі в роботі з благоустрою самих мешканців будинку всі місця загального користування після ремонту швидко набувають колишнього неохайного вигляду. Тут спостерігається закономірність: люди дбайливо ставляться тільки до того, що зробили своїми руками.

Отже, в Україні є нагальна потреба у створенні потужного Третього сектору, який, з одного боку, сприятиме поліпшенню соціальної роботи, а з другого – зможе забезпечити зайнятість соціально активного населення, що, урешті-решт, пришвидшить творення соціального капіталу. І тоді замість надмірно роздутного бюрократичного апарату роботу отримають люди, які не тільки схильні до надання допомоги іншим, а й уміють її організувати.

Співвідношення фізичного, людського і соціального капіталу має набути нових форм, а механізми функціонування фізичних, фінансових і людських ресурсів повинні передбачати таку їх взаємодію, яка вела б до генерації соціального капіталу. Фактично йдеться про взаємодію людей, що виконують такі ролі:

- *розпорядники фізичного капіталу*, які забезпечують виділення бюджетних коштів на розвиток Третього сектору в галузі соціального оздоровлення середовища проживання (матеріального, соціального та духовного);

- *власники людського капіталу*, представлені ініціативними групами та їхніми лідерами, які претендують на фізичний капітал;

- *посередники між людським і фізичним капіталом*, покликані ініціювати виділення коштів на діяльність організацій Третього сектору. Вони ж повинні й можуть виступати як арбітри, котрі приймають рішення про розподіл фізичного капіталу. Це можуть бути спеціальні комісії з представників депутатського корпусу і вже існуючих громадських організацій, які розглядатимуть подані проекти та прийматимуть рішення про виділення коштів.

У цьому ланцюжку гостро бракує авторитетних посередників з досвідом такої роботи, тому що громадські кошти вимагають чесності й навіть педантичності при їх розподілі. В умовах України найбільш імовірними посередниками можуть стати депутати, зацікавлені у виразно проявлених і видимих виборцями результатах своєї діяльності. Результати такої роботи за умови правильної організації будуть однозначними. Справа в тому, що соціальна мережа не є споконвічною даністю – вона конструюється за допомогою групових взаємодій, які використовуються як надійне джерело інших ресурсів. “Вигода, яка акумулюється завдяки членству в групі, є базисом можливої солідарності” [10]. Як бачимо, Бурдье наголошує на користі, яку індивіди накопичують, постійно беручи участь у групах з метою створення де-

якого ресурсу, паралельно якому виникає соціальний капітал. Ця думка є ключовою, оскільки дає уявлення про те, як можна “зверху” стимулювати створення і діяльність різноманітних груп, що сприяють розвитку міської громади та її соціального капіталу. У тому разі, коли влада, державна або муніципальна, бере на себе обов’язок фінансувати громадську діяльність людей, виділяючи на це конкретні фінанси, соціально орієнтовані люди обов’язково проявлять себе.

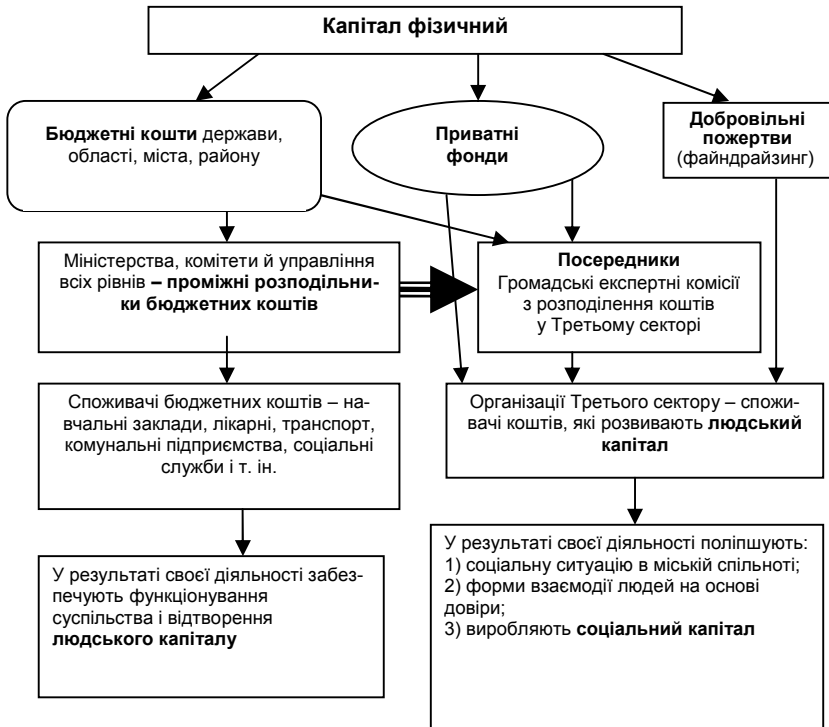

Рис. Взаємозв’язок елементів соціальної структури, які впливають на створення соціального капіталу

У яких же формах можуть існувати такі групи? На наш погляд, сьогодні серед форм організацій Третьюму сектору слід виділити на-самперед *місцеві громадські групи*, або *місцеві групи громадянської дії*. До них можна віднести не тільки органи самоорганізації населення (ОСН), а й інші структури Третьюму сектору – громадські організації, благодійні фонди, товариства із захисту прав споживачів і навіть локальні ініціативні групи, що діють без формалізації свого статусу і вже тим більше без створення неприбуткової юридичної особи.

В Україні розвиток органів самоорганізації гальмується браком людського і фізичного капіталів (нестачею кадрів, ресурсів, елементарних знань), до того ж досі немає реальних механізмів постійної взаємодії місцевих органів влади з громадою міста. Тому місцевим групам громадянської дії потрібно, по-перше, нарощувати інформаційні, інтелектуальні, технічні та інші ресурси. По-друге, слід налагодити “міжсекторне співробітництво”, інакше кажучи, взаємодію місцевої влади, комерційних структур і Третього сектору. Одним з базових чинників цього співробітництва є *соціальне інвестування* (вкладання консолідованих ресурсів влади, бізнесу і неурядових організацій у вирішення першочергових соціальних проблем міських громад). Залучені для цього ресурси повинні розподілятися на конкурсній основі під контролем громадськості серед підприємств, організацій та фондів, які пропонують найбільш ефективні проекти з вирішення пріоритетних проблем того чи іншого міста (див. рис.). По-третє, необхідно внести в практику зрозумілу і чітко прописану на законодавчому рівні процедуру соціального замовлення на виконання громадськими організаціями соціальних послуг. До таких послуг можна віднести проведення аналітичної роботи з проблем розвитку як міста і міської громади в цілому, так і окремих локальних територій, консультування, правозахисну діяльність, освітню, культурно-просвітницьку, культурологічну роботу і багато іншого.

По суті, треба на практиці забезпечити участь громади у плануванні розвитку своєї території, що закріплено в Законі України “Про органи самоорганізації населення”. Цей закон наділяє органи самоорганізації правом вносити в установленому порядку пропозиції до проектів місцевих програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів. Мікрорайони, вулиці, квартали, двори й окремі будинки повинні утримуватися і розвиватися з урахуванням побажань і вимог “знизу”. Ініціатива жителів, об’єднаних органами самоорганізації при внесенні пропозицій до плану розвитку міста, має забезпечити врахування їхніх побажань, їхнього бачення перспектив розвитку своєї громади. Але сьогодні все гальмується навіть не браком грошей, а браком соціально активних людей, готових до такої роботи.

Висновок. Отже, теоретичний аналіз поняття соціального капіталу свідчить про те, що для сприяння розвитку міських громад важливішою є друга концепція, яка розглядає соціальний капітал як розбудову взаємодії городян у ході спільних соціально значущих дій. А тому емпіричне дослідження – це неодмінна передумова соціальних дій з нарощування соціального капіталу міських громад. Слід мати чітке уявлення щодо того, наскільки готові пересічні громадяни до участі у волонтерській роботі, які саме вікові категорії більше до неї схильні, які знання щодо її організації вони мають, чи є серед них лю-

ди з лідерськими позиціями. Друге завдання емпіричного дослідження – визначення тих напрямків соціальної роботи, які дістануть безумовну підтримку городян, особливо в молодіжному середовищі. Нарешті, потребує свого дослідження і кадровий потенціал, здатний нарощувати соціальний капітал громади. Це й ініціативні громадяни, і керівники, готові віддати у розпорядження громади певний фізичний капітал. А ще предметом експериментального дослідження мала б стати діяльність посередників між фінансовим і людським капіталами та умови цієї діяльності. Здається, що все це легко зробити, якщо є політична воля. Насправді проблема набагато глибша, оскільки абсолютна більшість людей, особливо у старших вікових групах, не вірить у такий сценарій розвитку подій, підозрюючи всіх, навіть найбільш чесних людей, у махінаціях і кар'єризмі. Здолати цей цинізм і брак довіри – чи не головне завдання сучасної науки.

Література

1. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного дослідження / А. Бова // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 5. – С. 24–37.
2. Украинское общество в европейском пространстве / под. ред. Е. Головахи, С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАНУ; Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2007. – 274 с.
3. Патнем Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К.: Основа, 2001. – 302 с.
4. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.
5. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
6. Мейжис И. А. Соціальний капітал як предмет вивчення в соціальній психології / И. А. Мейжис // Соціальна психологія. – 2006. – № 1. – С. 27–42.
7. Токвиль А. Демократия в Америке : пер. с фр. / А. Токвиль. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
8. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки [Електронний ресурс] / Р. Патнем // І. – 2001. – № 21. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm>
9. Флорид Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Гл. 15. От социального капитала – к креативному капиталу [Електронний ресурс] / Р. Флорид. – Режим доступу : <http://www.frip.ru/newfrip/cnt/library/books/0024/part2>.
10. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / P. Bourdieu; ed. J. Richardson. – New York, 1983; Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.

© Мейжис І. А., Татенко Ю. В.